

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВО НА ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ

ON THE QUESTION OF THE RIGHT TO HUMAN DIGNITY

Пашенко А.С., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Небогатікова С.С., студентка II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

XXI століття ознаменувалося підвищеною увагою до людини та її гідності. Панування антропоцентричних поглядів зумовило актуальність дослідження права на людську гідність через призму Конституції України та рішень Європейського суду з прав людини.

У статті аналізується право на гідність людини. Гідність визначається як основа всієї системи прав і свобод людини і громадянина, наголошуючи на тому, що існування будь-якого права людини базується на встановленні спеціальної характеристики, що належить кожній людині з самого народження та не може бути відчужена.

Наголошується, що гідність в конституційному праві розглядається також як критерій ставлення держави до людини і її правового статусу як найвищої соціальної цінності. При цьому у статті наводяться погляди на дефініцію людської гідності провідних українських науковців.

У статті наводяться рішення Європейського суду з прав людини, що стосуються права людини на гідність, надається перелік важливих міжнародних нормативно-правових актів, в яких закріплюється таке право. Значну увагу приділено аналізу статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Окрім цього, звертається увага на положення Конституції України, Цивільного Кодексу України, Кримінального Кодексу України, в яких містяться положення щодо захисту права на гідність.

Особлива увага приділяється детальному аналізу рішень ЄСПЛ з огляду на важливість їх для подальшої вітчизняної судової практики. Автори наводять переконливі аргументи щодо надзвичайної ролі гідності у суспільно-політичному просторі.

Робиться висновок про те, що одним з головних завдань права в епоху антропоцентризму і гуманізму є забезпечення права на гідність людини, оскільки воно зумовлює всі інші права, які дозволяють людині жити та розвиватися. Крім цього, забезпечення права на гідність є основою утвердження принципу верховенства права.

Ключові слова: гідність, право людини на гідність, Конституція України, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав і основоположних свобод.

The XXI century was marked by increased attention to man and his dignity. The dominance of anthropocentric views has led to the relevance of the study of the right to human dignity through the prism of the constitutional and legal standards of our state and the decisions of the European Court of Human Rights.

The article analyzes the right to human dignity. The authors define dignity as the basis of the whole system of human and civil rights and freedoms, noting because there is any human right that is based on established special characteristics that apply to every person from birth and cannot be identified.

The authors emphasize that the dignity of the individual in constitutional law is also considered as an arterial state of the state to the individual and his legal status as the highest social value. In addition, the article presents views on the definition of human dignity of leading Ukrainian scientists.

The articles on the judgment of the European Court of Human Rights concerning human rights to dignity provide a list of important international legal acts that enshrine such a right. The authors paid considerable attention to the analysis of Article 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In addition, the authors draw attention to the provisions of the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, which note the provisions on the protection of rights to dignity.

Particular attention is paid to a detailed analysis of ECtHR decisions in view of their importance for further domestic case law. The authors present convincing arguments about the extraordinary role of dignity in the socio-political space.

The leading opinion of the authors is that one of the main tasks of law in the era of anthropocentrism and humanism is to ensure the rights to human dignity, because it presupposes all other rights that invite people to live and develop. In addition, ensuring the right to dignity is the basis for affirming the principles of the rule of law.

Key words: dignity, right to human dignity, Constitution of Ukraine, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

В умовах реформування всіх сторін життя українського суспільства забезпечення гідності як основної мети прав і свобод людини стикається з певними труднощами. Складність полягає в усвідомленні єдності й неподільності свободи та права, а також в розумінні того, що істотним в змісті права є свобода, і реалізація гідності особистості можлива лише в умовах, коли захищені її права і свободи.

Після Революції гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року) в Україні питання про повагу і захист гідності набуло значної актуальності. Ця народна революція, що була спричинена суттєвими порушеннями прав людини та верховенства права, репресіями й розстрілами мирних протестувальників під час Євромайдану, не могла не пробудити бажання мільйонів людей вимагати поваги до власної гідності.

Ідея гідності людини як її цінності обов'язково присутня в будь-якому людському колективі. Кожен індивід

хоче, щоб його поважали. І ця людська претензія знаходить вираз у тому, що колективи людей розглядають своїх членів більш-менш цінними або гідними для груп, де відбувається оцінка.

Почуття власної гідності як усвідомлення своєї цінності з'являється у людини вже в первісному суспільстві, де, як відомо, були присутні право і політична організація. Основою такого почуття в окремого члена колективу є участь у спільній праці ряду людей і повага з їхнього боку до індивідів, які проявляють розум, силу і хоробрість в добуванні засобів для життя і в зіткненнях з ворожими соціальними групами, на той час – племенами.

Поняття «людська гідність» є основою всієї системи прав і свобод людини та громадянина. Ідеєю людської гідності пронизана вся правова система регулювання суспільних відносин у сучасному демократичному суспільстві. Ця ідея відбивається в системі законодавства, порядку

діяльності державних органів, знаходить найбільш повне вираження в змісті конституційно-правового інституту захисту людської гідності. Причому кожна структурна частина правової системи України відображає імператив забезпечення гідності особистості як один з основоположних принципів правової системи, найвищу морально-правову цінність і мету функціонування держави.

По суті, людська гідність виступає як ціннісна основа системи захисту прав і свобод людини. При цьому по відношенню до права на людську гідність право людини на життя є необхідною умовою, гарантією можливості реалізації права на здійснення людської гідності.

Високий ціннісний потенціал поняття «людська гідність» є наслідком того, що Конституція наділяє людину, її права і свободи значенням найвищої соціальної цінності. У тих країнах, де людина і її права не є найвищою цінністю, людська гідність не має високої цінності [1].

Гідність особистості в конституційному праві розглядається також як критерій ставлення держави до особистості і її правового статусу як найвищої соціальної цінності. Гідність особистості виступає як ціннісна основа і системоутворюючий елемент механізму захисту прав і свобод людини, вона первинна і необхідна для дотримання і захисту інших основних прав людини, вона є головною метою конституційно-правового регулювання в цілому.

Варто звернутися до думки науковців, що вивчали людську гідність як правове явище. Так, В. Підгородинський стверджує, що людська гідність – це позитивна самооцінка конкретної людини. Право на повагу до гідності особи надає їй можливість усвідомлювати та відчувати свою цінність як людини, мати позитивну моральну оцінку щодо себе, не піддаватись катуванню; жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поведженню, не отримувати принизливого покарання, вільно погоджуватися на медичні, наукові чи інші досліди [2, с. 90].

Подібну думку підтримує і П. Рабінович, який зазначає, що гідність людини – це її достоїнство, тобто цінність та важливість людини як такої, самої по собі (самоцінність) – не беручи до уваги будь-які її біологічні чи соціальні властивості. З цього твердження легко випливає засада рівності.

Отож, можна узагальнити, що гідність людини – це визначальна невіддільна якість людини, що виражається у відчутті самою людиною своєї важливості та трансляції цієї важливості до оточуючих. Людська гідність – характеристика, якою наділена кожна людина від народження та яка не залежить від віку, походження, статі, громадянства та будь-яких інших факторів.

Говорячи про юридичне закріплення права на гідність, варто зазначити таке. У Конституції України увагу людській гідності безпосередньо приділено у статті 3, згідно з якою гідність людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей в Україні. Статтею 28 Конституції України встановлено заборону піддавати будь-яку людину катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, а також без її вільної згоди медичним, науковим чи іншим дослідом [3].

Варто погодитись з Е. Шишкіною, яка зазначає, що фактично інших підходів до розуміння цього явища, окрім як через заборону жорстокого чи нелюдського поведження з людиною, Конституція України не містить. Попри це, людська гідність є набагато ширшим за своїм змістом правовим феноменом, вона є основоположною ідеєю, що має бути втілена у кожній нормі права, що стосується прав людини [4, с. 108].

Зазначена конституційна норма відтворює відповідні положення статті 5 Загальної декларації прав людини 1948 року, статті 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, Конвенції ООН проти

катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання 1984 року, статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання 1975 року, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню [5].

Однозначно варто погодитись з тим, що людська гідність – це загальна конституційна цінність, яка є першоджерелом, базою та принципом всього конституційного устрою нашої держави. Це базова норма в логічному, онтологічному та герменевтичному сенсах. Тому не лише інші принципи системи прав і свобод людини, а також окремі конкретні права та свободи повинні тлумачитися через призму принципу гідності й повинні використовуватися таким чином, щоб забезпечити її реалізацію (що випливає з конституційного визначення гідності як джерела свободи та прав людини і громадянина), але також усі інші норми, принципи та цінності, що містяться в Конституції, повинні тлумачитися та застосовуватися відповідно до принципу гідності.

Виділяють такі основні елементи принципу гідності, необхідні для підтримання і здійснення людської гідності: джерелом людської гідності є природне право, а не позитивне; принцип людської гідності непорушний; гідність повинна належати кожній людині тою ж мірою; людська гідність не може розглядатися лише як одне з багатьох прав і свобод людини; сутністю людської гідності є суб'єктивність (автономія) людини, тобто свобода діяти відповідно до власної волі й внутрішнього самовизначення, та формування середовища відповідно до цієї автономії; заборону ставити людину в такі ситуації або поводитись таким чином, що може заперечувати цю гідність (негативний аспект). Принцип гідності означає, таким чином, заборону переслідувань, дискримінації, заборони порушення фізичної недоторканності, заборони втручання у свободу думки та переконання (свободу від життя в страху), заборону примушення до самообвинувачення [6, с. 184].

В Україні, зокрема, чинний Цивільний кодекс передбачає такі засоби забезпечення поваги і захисту гідності людини: приниження «честі та гідності фізичної особи» визнано моральною шкодою, що підлягає відшкодуванню (стаття 23); гідність виступає особистим немайновим благом (стаття 201); задекларовано право на повагу і недоторканність «гідності та честі» фізичних осіб (пункти 1, 2 статті 297); зафіксовано право фізичних осіб звернутися до суду з позовом про захист їх гідності та честі (пункт 3 статті 297) [7].

Натомість у Кримінальному кодексі України розділ III «Злочини проти волі, честі та гідності особи» включає такі склади злочинів і покарання за них: незаконне позбавлення волі або викрадення людини (стаття 146); захоплення заручників (стаття 147); підміна дитини (стаття 148); торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (стаття 149); експлуатація дітей (стаття 150); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (стаття 150-1); незаконне поміщення у психіатричний заклад (стаття 151) [8].

Конституцією України проголошено положення, відповідно до якого чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [3]. В аспекті нашого дослідження це має велике значення, зокрема через те, що в ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод наголошується на наступному: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, пово-

дження або покаранню» [9]. Таким чином, визнання права людини на гідність відбулося як в Основному Законі та інших актах національного законодавства, так і у міжнародних документах.

Право за своєю природою не є статичним, воно змінюється в результаті суспільного розвитку та перетворень. Право на гідність не є винятком, його розуміння також зазнає змін. Рушійною силою в цьому процесі є Європейський суд з прав людини, який у процесі своєї діяльності досліджує кожну справу, всі її особливості та виносить відповідні рішення. ЄСПЛ тлумачить Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, тому рішення цього органу визнаються джерелом права, маючи при цьому неабиякий авторитет через високий рівень правової думки.

У ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод говориться про «нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження», але роз'яснень, про яке саме поводження йдеться, цей документ не містить. Втім, аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо порушень ст. 3 Конвенції дозволив сформулювати ряд загальних положень з питань формування його правової позиції щодо змісту категорії «нелюдське або таке, що принижує гідність поводження». Перше положення стосується формування змістовної характеристики категорії «нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження». На думку суду, поводження, що принижує гідність – це неналежна поведінка, що досягає мінімального рівня жорстокості. Поведінку може бути розцінено як таку, що принижує гідність у випадках, коли вона викликає у жертви

почуття страху, мучення або неповноцінності, здатне принизити її гідність і, можливо, зламати її фізичний і психологічний спротив [10]. Оцінка зазначеного мінімального рівня жорстокості відносна і проводиться з урахуванням ряду факторів. При цьому в процесі визначення неналежного поводження суд враховує кумулятивний ефект усіх факторів [11]. Суд звертає увагу на те, чи переслідувало таке ставлення мету принизити або образити особу, а також на те, чи мали його наслідки негативний вплив на особистість потерпілого.

У постанові по справі «Ананьев та інші проти Росії» від 10 січня 2012 р. ЄСПЛ наголосив на порушенні ст. 3 Конвенції по відношенню до заявника, який був поміщений до слідчого ізолятора в камеру площею 15 м² на 13 спальних місць. Кількість осіб, які утримувалися у камері, сягала 21. Так, ЄСПЛ було встановлено, що Ананьев мав менше 1,25 м² особистого простору і що кількість осіб, які утримуються в камері, перевищувала кількість спальних місць [12].

Отже, право на гідність є одним з основоположних прав людини, існування якого є необхідним для належного життя індивіда. Це право знайшло своє відображення як у національному, так і міжнародному праві. У практиці Європейського суду з прав людини, яка визнається джерелом права в Україні, досить обширно деталізується право на гідність, внаслідок чого вона визнається. При цьому право на гідність фактично простежується у кожному праві людини, адже в епоху антропоцентризму та гуманізму одним з головних завдань права є забезпечення гідності людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хашем Т. А. Конституционно-правовой смысл признания, охраны и защиты человеческого достоинства. *Вестник РУДН*. 2011. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionno-pravovoy-smysl-priznaniya-ohrany-i-zaschity-chelovecheskogo-dostoinstva> (дата звернення: 15.10.2020).
2. Підгоринський В. Поняття честі та гідності особи. *Вісник прокуратури*. 2009. № 10. С. 88–94.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Шишкіна Е. Людська гідність у контексті конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 1. С. 105–111.
5. Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду (Продовження). *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 60–70.
6. Протопопова Т.В. О возникновении права на человеческое достоинство. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2012. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-vozniknovenii-prava-na-chelovecheskoe-dostoinstvo> (дата звернення: 15.10.2020).
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.10.2020).
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.10.2020).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.10.2020).
10. Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика : сб. аналит. ст. Москва, 2005. С. 136.
11. Постанова Європейського суду з прав людини по справі «Дорогайкін проти Росії» від 10.02.2011 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%221066/05%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-103352%22%5D%7D> (дата звернення: 15.10.2020).
12. Постанова Європейського суду з прав людини по справі «Ананьев та інші проти Росії» від 10.01.2012 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2242525/07%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-108465%22%5D%7D> (дата звернення: 15.10.2020).